

HZ. PEYGAMBER'İN ANNE-BABASININ (EBEVEYN-i RESÛL) DİNÎ KONUMUNA DAİR EBÛ HANÎFE'YE ATFEDİLEN GÖRÜŞ ETRAFINDAKİ TARTIŞMALAR

Mustafa AKÇAY*

DEBATES ABOUT THE RELIGIOUS PLACE OF THE PROPHET MUHAMMED'S FATHER AND MOTHER WITH SPECIAL REFERENCE TO THE THOUGHT OF ABU HANIFA

ABSTRACT

Prophet Muhammad (PBUH)'s father Abdullah and mother Amina had lived in the era of jahiliyya (the age of ignorance), i.e. before the revelation of Islam. Their religious status was wondered by both the Messenger Muhammad (PBUH) and his companions. The issue took shape as a matter of belief and ethics and persisted till today generating a literature on this topic. Imam Abu Hanifah's words revealing his thoughts on the religious status of the Messenger's parent became an important reference for the subsequent scholars of Islam. His exact wording on the matter varied in the copies of *al-Fiqh al-Akbar*. Thus, such difference led to the emergence of diverse comments and interpretations about what the Abu Hanifah's views on the matter was.

Key words: the Messenger Muhammad, Amina, Abdullah, Parents of Muhammad, *al-Fiqh al-Akbar*, Abu Hanifa.

Giriş

Hz. Peygamber'in babası Abdullah ile annesi Âmine'nin İslâmiyet'in zuhûrundan önce vefat ettikleri tarihî bir realitedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in anne-babasının ve bütün atalarının dinî durumlarının keyfiyeti ile onlara karşı Müslümanların nasıl bir tutum takınmaları gerektiği tartışıl-

* Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

mış, bu çerçevede önemli bir İslâmî literatür oluşmuştur. Bu meselede şu gibi sorular gündeme gelmiştir: Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı olan sonsuz sevgi ve saygısından dolayı onun Ebeveyn'ini de sevip yüceltmek gerekir mi? Bu iki insanı sırf İslâmiyet'ten önce öldükleri için onları küfürle itham etmek doğru bir davranış mıdır? Resûlullah (s.a.v) açısından anne-babasının ve atalarının mümin olup olmasının bir önemi var mıdır, varsa bu husus ne gibi önem arz etmektedir? Diğer bir deyişle Abdullah ile Âmine'nin mümin olup olmamalarının Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) her hangi bir zarar veya faydası bulunmakta mıdır? Öte yandan Ebeveyn-i resûlün dinî durumları hakkında olumsuz kanaate sahip olmak veya olmamakla, bir müminin Resûl-i Ekrem'e karşı olan köklü bağlılık ve sevgisi arasında zorunlu bir ilişkiden bahsedilebilir mi? Mümin açısından böyle bir imanî-ahlâkî ilişki söz konusu ise bu ilişkinin keyfiyeti ve bağlayıcılığının boyutları nelerdir? Bu gibi sorular daha İslâm'ın ilk döneminden beri cevapları merak edilegelen hususlar olmuştur. Gerçekten de Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı olan bu dinî-ahlâkî bir vecibe ve duygusal bağlılığın bir uzantısı olarak daha Resûlullah'ın sağlığında onun anne-babasının dinî durumu merak konusu olmuş; Hz. Peygamber'e bu doğrultuda sorular sorulduğu bilgisi kaynaklarda yer almıştır. Ebeveynin dinî durumu hakkındaki merak ve ilgi bu kadarla kalmamış, ilk dönemden itibaren birçok İslâm âlimi Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumunu gündeme getirerek bu konuyu ya muhtelif eserlerinde yeri geldikçe incelemiş ya da konuya ilişkin müstakil risâleler telif etmişlerdir. Böylece tarihî süreç içinde Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumuna ilişkin bir "Ebeveyn-i Resûl Risaleleri" geleneği ve külliyâtı teşekkül etmiştir.

Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumu ve âkıbetlerinin ne olacağı meselesi ilk dönemden itibaren 'Ebeveyn' veya 'Vâlideyn' kelimeleriyle oluşturulmuş terkiplerle ifade edilmiştir. Bu çerçevede bir çok İslâm âlimi muhtelif eserlerinde yeri geldikçe ya da konuya ilişkin müstakil risale telif ederlerken bu meseleyi 'Ebeveyni'r-Resûl, Ebeveyni'n-Nebî, Vâlideyni'n-Nebî, Vâlideyni Resûlillah, Âbâ-i Resûl' gibi terimler altında incelemişlerdir. 'Ebeveyn' ve 'Vâlideyn' terimleriyle Hz. Peygamber'in annesi Âmine ile babası Abdullah'ı kastetmişler; 'Âbâ-i Resûl' ile de Resûlullah'ın (s.a.v) bütün geçmiş atalarını kastetmişlerdir. Özellikle 'Vâlideyn' terimi 'vâlidâ Resûlillah' şeklinde ilk kez Ebû Hanife tarafından kullanılmış ve *el-Fıkhu'l-ekber*'de yer almıştır.

İslâm âlimleri arasında Ebeveyn-i Resûl'ün dinî konumu hakkında bunların ehl-i necât oldukları ve olmadıkları ile durumlarının belirsiz olduğu şeklinde üç ana temâyül oluşmuştur. Âhirette ehl-i necât olacakları görüşünde olan çoğunluk, ilgili bir çok âyet, hadis ve rivayetleri delil göstererek Ebeveyn'in fetret ehlinden olduklarını, Hanîf olduklarını ve Hz. Peygamber'in özel duasıyla diriltilip ona iman ettiklerini ileri sürmüşlerdir. Ehl-i necât olmadığı görüşünü benimseyen azınlıkta kalan âlimler ise Ebeveyn'in Câhiliye döneminde yaşadıklarını ve o dönemin yaygın inancının putperestlik olduğunu göz önünde bulundurarak onların da müşrik olduklarını, bu sebeple de âhirette kurtuluşa erenlerden olmayacaklarını iddia etmişlerdir. Bir kısım âlimler de onlar hakkında müspet veya menfî her hangi bir hüküm vermekten kaçınarak çekimser kalmışlardır.¹

Konu, tarîhî süreç içinde daha Asr-ı saâdette başlayarak belirli çevrelerde güncelliğini koruyagelmiştir. Asr-ı saâdette mesele hem bizzat Hz. Peygamber'in (sav) hem de ashâbın merakını mucip olmuştur. Nitekim bizzat Hz. Peygamber, Câhiliye döneminde ölen anne-babası hakkında '*keşke anam-babam ne yaptılar bilseydim.*' diyerek Ebeveyninin durumu merak etmiştir.² Bunun yanı sıra Hz. Peygamber'in sağlığında hem Allah Resulü'nün (s.a.v) Câhiliye döneminde ölen ebeveyni hem de ashâbın bir kısmının anne-babalarının dinî durumları merak konusu olmuştur. Ashaptan bazıları Hz. Peygamber'e gelerek İslâm'dan önce ölen kendi anne veya babalarının dinî durumunu sormuş, Hz. Peygamber onlara cevap verirken dolayısıyla kendi anne veya babası hakkında da açıklamada bulunmuştur. Nitekim Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın durumunu bildiren Enes b. Mâlik rivâyeti; annesi Âmine'nin durumunu bildiren Melike'nin kızları ve Ebû Rüzeyn el-Ukaylî rivayetleri bu gerçeği ortaya koymaktadır. Abdullah hakkındaki Enes b. Mâlik rivayeti şöyledir: Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek: 'Ey Allah'ın Peygamberi, babam nerededir?' diye sormuş, Hz. Peygamber de: "cehennemdedir." diye cevap vermiştir. Adam üzgün bir halde dönüp gideceği

¹ Geniş bilgi için bk. Metin Yurdagür, *İslâm Düşüncesinde Fetret Kavramı*, İst., 1998, II.baskı, s.50-54; a.mlf. "*Fetret*", DİA, XII, 475-480, İst., 1995; Mustafa Akçay, *Ebeveyn-i Resul Risâleleri*, İzmir, 2005.

² Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmî'l-Kur'an*, II, 92, Beyrut, 1965; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 162, Beyrut, 1982.

sırada onu yanına çağırarak: “*Şüphesiz benim babam da senin baban da cehennemdedir.*” buyurmuştur.³ Melike’nin kızları ile ilgili Abdullah b. Mes’ûd rivâyeti ise şöyledir: Melike’nin iki kızı câhiliye döneminde ölen annelerinin durumunu öğrenmek için Resulullah’a gelerek annelerinin misâfire ikrâm ettiğini, fakat Câhiliye döneminde bir kız çocuğunu diri diri gömdüğünü söyleyerek annelerinin âhiretteki durumunun ne olacağını sormuşlar, Hz. Peygamber de: “*anneniz cehennemdedir.*” diye cevap vermiştir. Resulullah’ın bu olumsuz cevabından rahatsız olan söz konusu iki kadın, üzgün bir halde kalkıp giderlerken Resûlulah (s.a.v) onları çağırmış ve kendilerine: “*Şüphesiz benim annem sizin annenizle beraberdir.*”⁴ veya “*Şüphesiz benim annem de ikizinizle birlikte cehennemdedir.*”⁵ demiştir. Âmine ile ilgili Ebû Rüzeyn el-‘Ukaylî rivâyetine göre ise Câhiliye döneminde ölen annesinin durumunu merak eden Ebû Rüzeyn: ‘Ey Allah’ın Peygamber’i, annem nerededir?’ diye sormuş, Hz. Peygamber de ona: “*Senin annen cehennemdedir.*” diye cevap vermiştir. Ebû Rüzeyn: ‘Öyleyse senin göçüp gitmiş olan ehlin nerededir?’ diye sorunca Resûlulah (s.a.v): “*Yoksa sen, annenin benim annemle birlikte olmasına razı değil misin?*” buyurmuştur.⁶

Bu rivâyetlere göre daha Hz. Peygamber’in sağlığında, bizzat Resulullah (sav) tarafından olduğu kadar Müslim veya gayr-i müslim Araplar tarafından da İslâm’dan önce vefat eden –Ebû Rüzeyn rivâyetinde görüldüğü üzere– hem Hz. Peygamber’in anne-babası ve atalarının hem kendi anne babalarının dinî âkîbetlerinin merak konusu olduğu görülmektedir. Esasen her insan genetik ve duygusal olarak anne-baba, evlat ve yakın akrabalarına bağlı olduğu için, onların Câhiliye döneminde ölen atalarının dinî durumunu merak etmesi insanî-fitrî bir durumdur.

Hz. Peygamber döneminde gündeme gelen Ebeveyn-i Resûl’ün dinî durumu meselesi bu kadarla kalmamış, aynı konu tâbiîn döneminde de Ebû Hanîfe (ö.150/767) gibi İslâm büyüklerinin ilgisini çekmiştir. Ebû

³ Müslim, “*İmân*”, 347; Ebû Dâvûd, “*Sünne*”, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 119, 268.

⁴ Süyûtî, *et-Ta’zîm ve’l-minne*, s. 43, Haydarabad, 1381/1961; Ali el-Kârî, *Edilletü’l-mu’takadî Ebî Hanîfe fî Ebeveyi’r-resûl*, Süleymaniye Ktp. Yahya Tevfik, nr. 1736/444, vr.15^a-15^b.

⁵ Ali el-Kârî, a.g.e., vr.18^a.

⁶ Ahmed b. Hanbel, a.g.e., IV, 11; Süyûtî, *et-Ta’zîm ve’l-minne*, s. 9-10; a. mlf. *Neşru’l-alemeyni’l-münşeyn*, s. 10-11; Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 15^b.

Hanîfe'nin bu ilgisi onun bu konudaki 'Hz. Peygamber'in anne-babası küfür üzere ölmüşlerdir.' sözüyle *el-Fıķbu'l-Eķber*'de yer alarak erken dönemin en önemli akâid risalesinde bu şekilde kayıtlara girmiştir. Her ne kadar Ebû Hanîfe'nin bu sözü, hangi sebeple söylediği kesin değilse de, meselenin henüz kelâm literatürünün oluşmadığı böylesine erken bir dönemde temel bir akâid kitabında yer alması, konunun İslâm toplumunda başlangıçtan itibaren gündem oluşturduğunu gösterdiği gibi, sonrakilere tarafından konunun bir itikad meselesi olarak anlaşılmasında da etkili olmuştur. Nitekim Süyûtî ve Ali el-Kârî gibi âlimler, Ebû Hanîfe'nin bu sözünün *el-Fıķbu'l-ekber*'de yer almasını, konunun bir akâid meselesi olduğunun delili olarak kullanmışlardır. Ebeveyn-i Resûl'ün dinî durumu, Sünnî dünyada Ebû Hanîfe'den sonra da çeşitli eserlerde belli oranlarda yer almaya devam etmiş, bu doğrultuda müstakil eserler de telif edilmeye başlanmıştır. Bu konuda müstakil olarak telif edilen eserler açısından bakıldığında, Gazzalî'ye (ö. 505/1111) nispet edilen '*Kitâb fî ahvâlî vâlideyi'r-Resûl*'⁷ adlı eser ile Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'ye (ö.543/1148)) nispet edilen '*Lübbü'l-ukûl fî Ebeveyi'r-Resûl*' adlı risâlenin bu konudaki ilk müstakil eserler olduğu söylenebilir. Daha sonraları konuya ilişkin olarak kaleme alınan en önemli müstakil eser, İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) '*er-Risâletü'l-Beyâniyye fî Hakka Ebeveyi'n-Nebî*' adlı eseridir. Ebeveyn-i Resûl meselesi bu şekilde Celâleddin es-Süyûtî'ye (ö. 911/1505) dek İslâmî kaynaklarda yeri geldikçe zikredilmiş, Gazzalî, İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Cezerî örneklerinde olduğu gibi müstakil eserler telif edilerek de literatürde yer almıştır.

Celâleddin es-Süyûtî konuyla ilişkin altı müstakil risâle telif etmiş ve bu tutumuyla kendisinden sonra âdeta bir "Ebeveyn-i Resûl Risâleleri" geleneğinin oluşmasına yol açmıştır. Süyûtî'den sonra bu konuda risâlesi bulunan hemen hemen her müellif, onun söz konusu risâlelerinden kaynak, üslûp, içerik ve yaklaşım açısından yararlanmışlardır. Süyûtî'den sonra gelen Nebhânî ve Şa'rânî gibi âlimler ise eserlerinde açtıkları başlıklarda Süyûtî'nin bu risâlelerinden çok uzun alıntılar yaparak konu üzerinde durmuşlardır.

⁷ bk. Salahaddin el-Müneccid, *Mu'cemu mâ üllife 'an Resûlillâh*, s. 52, Kâhire, ts. el-Müneccid, eserinin mezkûr yerinde bu eseri Gazzalî'ye nispet etmesine rağmen yapılan son araştırmalarda Gazzalî'ye ait veya nispet edilen böyle eserden hiç söz edilmemektedir. (bk. H. Bekir Karlığa, "*Gazzalî*" md. DİA., XII, 518-524, İst. 1996.)

Süyûtî, Ebeveyn-i Resûl Risâleleri literatüründe oldukça önemli bir yere sahiptir. O, Ebeveyn-i Resûl'ün dinî konumu üzerinde en çok duran, konuya ilişkin hemen hemen bütün rivâyetleri derleyen, konuya ilişkin en fazla müstakil risâlesi bulunan ve kendinden sonrakiler üzerinde son derece etkili olan bir âlim konumundadır. Bu yüzden kendisi, “Süyûtî öncesi ve sonrası dönem” şeklinde tasnif yapılabilecek kadar bir dönüm noktası olmuştur. Süyûtî'nin bu çabası, onun bu konuya olan şahsî entelektüel merakından ziyâde, bu hususun o dönemde çok tartışılan bir mesele olmasından dolayıdır. Bunu, onun risâlelerinde sıkça kullandığı cedel üslubundan (in kulture-kültü) ve bir risâlesinde bizzat ‘cedelî bâb’⁸ adıyla bir bölüm açmasından anlamaktayız. Üstelik kendisi de bunu: “Bu zamanda özellikle bu mesele hakkında mücadele edenler çoğaldı. Üstelik bunların çoğunun istidlâl yolları hakkında bilgileri bulunmamaktadır... ve dedikleri de sadece ‘iyi ama, Sahîh-i Müslim’de sâbit olan hadis sizin dediğinizin hilâfına delâlet etmektedir.’ sözünden ibarettir...”⁹ sözleriyle ifade etmiştir. Süyûtî, bir başka risâlesinde cedel üslûbunu kullanarak, isim vermeden ehl-i hadisten olduğunu belirtmekle yetindiği –Ebeveyn-i Resûl’ün küfür üzere öldüğü şeklinde- karşı görüşte olan bir şahsa oldukça ağır ve alaycı üslûpla karşı çıkmıştır.¹⁰ Ayrıca bazı Mâlikî âlimlerinin bizzat kendisine (Süyûtî’ye) gelerek görüşünü âhad haberlerle desteklediği için, kesin delillere aykırı olduğu şeklinde kendisine karşı çıktıklarını da zikretmiştir.¹¹ Onun buradaki açıklamalarından mesele- nin kendi döneminde Mâlikî ve Hanbelî/ehl-i hadis çevrelerde tartışıldığını ve bazı kimselerin Ebeveyn-i Resûl’ün mümin olmadığını düşündüklerini göstermektedir.

Âlimlerin konuya yaklaşım tarzları ve delillendirmeleri farklı olsa da, onların büyük çoğunluğu Ebeveyn-i Resûl’ün ehl-i necât ve mümin olduğunu kabul etmiş; bunlar içinde Ali el-Kârî onların hem ehl-i necât ve mümin olmadığını savunması hem de bu konuda *Edilletü’l-mu’takadi Ebî Hanîfe fî Ebeveyi’r-Resûl* isimli müstakil eser yazmasıyla istisnaî bir yer edinmiştir. Süyûtî’den sonra bu konuda risâle kaleme alma geleneği özellikle Osmanlı

⁸ Süyûtî, *Mesâlikü’l-Hümejâ fî Vâlideyi’l-Mustafâ*, Haydarabad, 1381/1961, s. 60-63.

⁹ Süyûtî, *Mesâlikü’l-Hümejâ*, s. 60.

¹⁰ Süyûtî, *el-Makâmâtü’s-Sümdüsiyye*, Haydarabad, 1381/1961, s. 13.

¹¹ Süyûtî, *el-Makâmâtü’s-Sümdüsiyye*, s. 19.

ulemâsı ve tasavvuf çevrelerinde devam etmiş ve son dönem âlimlerinden Muhammed el-Bâli Efendi'ye (ö. yaklaşık h. 1285) kadar gelmiştir.

Osmanlı döneminde Ebeveyn-i Resûl'ün dinî durumu, sultanlar da dâhil olmak üzere devlet ricâli arasında da ilgi uyandırmış; Kadızâdeliler hareketi¹² gibi tasavvuf ve medrese çevreleri arasında çıkan ve halk arasında fiilî çatışmalara kadar varan olayların tartışma konularından birini oluşturmuştur. Yine sufi çevrelerde şeyhin tâlimatıyla veya rüyâ ve ilhâmlarla ilişkilendirilerek araştırma konusu olmuştur. Meselâ Yavuz Sultan Selim döneminde muhtemelen Molla Kâbiz vesilesiyle bu mesele saray meclislerinde tartışıldığı için, Kemâl Paşazâde'nin (ö.940/1534) bu konuyla ilgilenip bir risâle telif ettiği¹³; bazı Ebeveyn risâlelerinin Kanunî Sultan Süleyman'a ithaf edildiği¹⁴; bazılarının Mısır emirlerinden Emîrullah Osman Bey'in emriyle¹⁵ telif edildiği bilinmektedir. XVII. yüzyıl Osmanlı toplumunda muhtemelen Kadızâdeliler hareketinin tartışma konularından olduğu için Kâdirî Şeyhi Abdülmecid es-Sivâsî'nin (ö.1049/1639) talimâtı ve kaynak temininde yardımıyla postnişîn yeğeni Abdülahad Nûrî (ö.1061/1651) *Te'dîbü'l-mütemerridîn* adlı risâlesini telif etmiş¹⁶; kezâ Kâdirî Şeyhlerinden Seyyid Mahmûd, rüyasında Hz. Peygamber'i gördüğü bir gecenin ertesi günü, ihvândan birinin kendisine Ebeveyn-i Resûl hakkında bir risâle yazılmasını tavsiye ettiğini belirtmiştir.¹⁷ Kâtip Çelebi (ö.1070/1659) de Ebeveyn-i Resûl'ün dinî duru-

¹² Kadızâdeliler hareketi hakkında geniş bilgi için bk. Cengiz Gündoğdu, 'XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsiler-Kadızâdeliler Mücadelesi', İLAM. Araştırma Dergisi, III/1, s. 37-72, İst. 1998.

¹³ Kemâl Paşazâde, *Fî Hakke Ebeveyn-Nebî* (nşr. Ahmed Cevdet, *Resâil-i İbn Kemâl* içinde), İst. h. 1316.

¹⁴ Hatip Kasımoğlu, *'Enbân'l-İstifâ fî Hakke Âbâi'l-Mustafâ* adlı risâlesini Kanunî Sultan Süleyman'a ithaf ettiğini bu risâlesinin başında ve sonunda söylemektedir. Hatip Kasımoğlu, *Enbân'l-İstifâ fî Hakke Âbâi'l-Mustafâ*, Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah, nr. 405.

¹⁵ msl. Vecdi Ahmed *'Ravzatü's-safâ fî Vâlideyi'l-Mustafâ*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr.115' de kayıtlı bulunan Türkçe risâlesinin başında, adını vermediği Arapça aslını mezkûr Mısır emirinin isteğine binâen kaleme aldığını belirtmektedir.

¹⁶ Abdülahad Nûrî, *Te'dîbü'l-mütemerridîn*, Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 5293, vr. 279^a.

¹⁷ Seyyid Mahmûd, *Birru Vâlideyi Hayri'l-verâ*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 626, vr. 406^b.

mu hakkında “bu bahis dahi bir savaş alanı haline geldiği için yazıldı”¹⁸ diyerek bir risâle kaleme almıştır. Bu durum, Kemâl Paşazâde’den bir asır sonra ve daha sonrasında bile konunun sadece ulemâ arasında tartışılan bir tür entelektüel merak olmadığını, halk arasında da gündemden düşmediğini açıkça göstermektedir.

Ebeveyn-i Resûl’ün dinî durumu, genel olarak Ehl-i beyt tarafları arasında da ilgi çeken bir konu olmuş ve erken sayılabilecek bir dönemden itibaren Şîa kaynaklarında bir akâid konusu olarak yer almıştır. Meselâ ünlü Şîi âlim ve kelâmcı Şeyh Müfid (ö.413/1032), Şîi müfessir et-Tabressî (ö. 458/1153) ve çağdaş Şîi âlim Tabatabâi genel olarak Şîa’nın ve özelde İmâmiyye’nin Hz. Peygamber’in babalarının/atalarının Hz. Âdem’den itibaren babası Abdullah’a dek mümin oldukları ve annesi Âmine’nin de muvahhid olduğuna inandıklarını ifade etmişlerdir.¹⁹

Konunun bir akâid sorunu olarak gündeme gelmesinde -Hz. Peygamber ve sahâbe dönemi hariç tutulduğunda- Ebû Hanîfe’nin (ö.150/767) konuya ilişkin mezkûr hükmü ve bu hükmün *el-Fıkh-ı Ekeber* gibi erken dönem bir akâid risâlesinde yer almasının önemli rolü olmuştur. Ebû Hanîfe’nin niçin bu konuyla ilgilendiği kesin değilse de, konunun Ehl-i beyt taraftarlığıyla temâyüz eden bazı Şîi gruplar içinde tartışılması ve Ebeveyn-i Resûl’ün mümin olduğunu savunmalarına bir reddiye sadedinde söylenmiş olması muhtemeldir. Nitekim sonraları meselenin hicrî III. asrın sonları ile IV. asrın sonlarında Şîa kaynaklarında bir akâid konusu olarak yer almış olması da, meselenin Şîi dünyasında böyle bir geçmişinin olduğuna ışık tutmaktadır. Zira inanç konularının uzun süreçlerle vicdanlarda kabul gördüğü bilinen bir gerçektir. Ayrıca Ali el-Kârî (ö.1014/1606) Ebû Hanîfe’nin bu sözü kendi döneminde Ebeveyn-i Resûl’ün ehl-i necât olduğunu ileri sürenlere reddiye olarak söylediğini ifade etmiştir. Daha erken dönem *Fıkh-ı Ekeber*

¹⁸ Kâtip Çelebi, *Mîzân-ı-bak fî ihtiyâri’l-ebakke* (sad. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, *İslâm’da Tenkît ve Tartışma Usulü*), Marifet Yay., İst. 1990, s. 79.

¹⁹ Bk. Şeyh Müfid, *Evâilü’l-makâlât fî’l-mezâhibi’l-mubtârât* (nşr. İbrâhîm el-Ensârî), Dâru’l-müfid, Beyrut, 1414/1993, s. 35-36; a. mlf., *Tashîhu’l-i’ikâd* (nşr. Hüseyin Dergâhî), Beyrut, 1414/1993, s. 139; Tabressî, *Mecmu’u’l-beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Beyrut, 1415/1995, VII, 357-358; Tabatabâi, *el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Kum, 1393/1973, XV, 336.

şârihlerinden Muhammed b. Bahâüddin (ö.953/1546) ise meselenin bir akâid konusu haline gelmesi veya akâid kitaplarında yer almasının sebebini bir başka açıdan şöyle açıklamaktadır: ‘bu meselenin akâid-i dîniyyeye dahil edilmesinin sebebi bazı kimselerin küfr-i hükmî’yi Hz. Peygamber’in anne ve babası hakkında redderek (onların mümin olduğunu iddia etmek şeklinde) ifrâta gitmiş olmalarıdır. Bu ifrât, zâhiren kavâid-i İslâmiyyenin dışına çıkmaya sebep olduğundan, müellif Ebeveyn-i Resûl hakkında bu aşırılığa gidenleri reddetmek için bu meseleyi usûl-i dinden kılıp *Fıkıh-ı Ekeber’ine* dâhil etmiştir.²⁰ Kâtip Çelebi de Muhammed b. Bahâüddin’inin bu iddiasına katılmaktadır. Ayrıca Kâtip Çelebi, bu meselenin kaynağına dikkat çekerek Fahreddin er-Râzî’nin ‘eskiden Râfızîler ifrât ile Ehl-i beyte ismet dava ettikleri gibi, bu ifrat dahi (Ebeveynin ehl-i necât olması) onlardan sâdır olmuştu. Sonra Ehl-i sünnetten nice kimseler onları taklid etti.’ dediğini nakletmiştir.²¹

Günümüzde Süleyman Uludağ da konunun ortaya çıkış sebebi olarak Fahreddin er-Râzî, Muhammed b. Bahâüddin ve Kâtip Çelebi’nin yaklaşımını tercih etmiş ve bu tercihinin nedenini şöyle açıklamıştır: ‘Şiîlerin ‘Ebeveyn-i Nebî mümindir’ şeklindeki bidatlarına ve aşırılıklarına Sünnîlerin bir kısmı ‘kâfirdir’ tarzında yeni bir bidat ve aşırılıkla karşı çıkmışlardı... Yabancı kaynaklardan sızan asalet telakkisi önce bidat mezheplerde kendini göstermiş daha sonra o vasita ile Sünnîlere geçmişti. Meselâ eski İran inançlarının tesiri ile Şiîler Ehl-i beytin mâsum olduğunu ileri sürmüşlerdi. Önce Hz. Peygamber’in fûrûu(nesli) için ileri sürdükleri ismet inancını daha sonra onun usûlüne, âbâ ve ecdâdına da tatbik etmişlerdir. Bunun neticesi olarak Hz. Peygamber’in Ebeveyninin de Müslüman olduğunu ve iman ile vefat ettiğini iddia etmişlerdi. Bunu bir akîde olarak ileri sürmeleri karşısında bir tepki olarak İmâm-ı A‘zam da *Fıkıh-ı Ekeber’de* ‘Hz. Peygamber’in ebeveyni küfür üzere ölmüştür’ demiştir. O bu ifadeyle sadece Şiîlerin bu konudaki inancını reddetmek istemiştir. Fakat daha sonra Ebû Hanîfe’nin bu sözü de bir akîde haline getirilince iş çığırından çıkmıştır. Söz konusu mesele etrafındaki faydasız ve verimsiz tartışmaların sebebi budur.²²

²⁰ Muhammed b. Bahâüddin, *el-Kavlü’l-fasl*, Hakikat Kitabevi, İst., 1990, s. 396.

²¹ Katip Çelebi, a.g.e., s. 83.

²² Katip Çelebi, a.g.e., (ek ve notlar) s. 170-171.

Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî durumu hakkında eserlerinde görüş beyan eden veya konuya ilişkin müstakil risâleler telif eden âlimler, meseleyi özellikle doğrudan Hz. Peygamber'in şahsiyetiyle ilişkilendirdikleri görülmektedir. Gerçekten de Ebeveyn-i Resûl, her hangi bir insanın anne-babası gibi değil de Resûlullah'ın (s.a.v) anne-babası olduğu için onların dinî durumları Hz. Peygamber'le ilişkilendirilmiştir. Bu yüzden Hz. Peygamber'in Ebeveyn'inin ehl-i necât ve mümin olmaması durumunda Hz. Peygamber'e bir nakîsa geleceği veya Resulullah'ın (sav) bu durumdan rahatsız olacağı ya da Müslümanların nazarında Hz. Peygamber'e karşı bir itibar kaybı olabileceği düşünülmüştür. Sorun bir akaid konusu olup olmamasının yanında, bir de bu temel çerçeve içinde ele alınıp incelenmiştir.

Ebû Hanîfe'nin Ebeveyn-i Resûl'ün Dinî Konumu Hakkında Görüşü

Hz. Peygamber'in ebeveyninin âhirette kurtuluşa erenlerden olmadığını/ehl-i necât olmadığını ileri süren azınlıktaki âlimlerin en önemli delillerden biri Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhu'l-ekber* nüshalarından birinde yer alan 've vâlidâ Resûlillahi mâta ale'l-küfri/ Resûlullah'ın anne-babası küfür üzere ölmüştür.'²³ sözüdür. Konuyla ilgili tartışmaların odağında da Ebû Hanîfe'nin bu sözü yer almaktadır. Ebeveyn-i Resûl'ün kâfir olduğunu ısrarla savunan Ali el-Kârî (ö.1014/1605), Ebû Hanîfe'nin bu sözünü 'İmamın bu ifadesi, Ebeveyn-i Resûl'ün iman üzere öldüklerini veya küfür üzere ölüp daha sonra Allah'ın ikisini de diriltip iman ettiklerini ve bu iman üzere öldüklerini söyleyenlere karşı bir reddir.'²⁴ şeklinde açıklamaktadır. Ali el-Kârî, *Şifâ Şerh*'inde de benzer ifadelerle Hz. Peygamber'in anne ve babasının mümin olduğuna dair rivâyetin reddedilmiş olduğunu belirtmiş ve bu hususta Süyûtî'nin risâlelerine karşı müstakil bir risâle de telif ettiğini açıkça söylemiştir.²⁵ Gerçekten de Ali el-Kârî'nin Ebeveynin bir kâfir olarak öldüklerini

²³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhu'l-ekber*, Süleymaniye Ktp., Kasidicizâde, nr. 682/2, vr. 19^b.

²⁴ Halil İbrahim Kutluay, *İmâm Aliyyu'l-Kârî ve eserubû fi 'ilmi'l-hadis*, Beyrût, 1408/1987, s. 108; Ali el-Kârî bu sözlerini 'İmamın bu ifadesi, ebeveynin iman üzere öldüklerini veya küfür üzere ölüp daha sonra Allah'ın o ikisini diriltip iman ettiklerini ve bu iman üzere öldüklerini söyleyenlere karşı bir reddir.' şeklinde aynen *Edilletü'l-mu'takad*'ında tekrar etmektedir. bk. Ali el-Kârî, a.g.e., Süleymaniye Ktp., Yahya Tevfik, nr. 1736/444, vr. 13^a-13^b.

²⁵ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İst., Rûmî-1291, I, 601, 648.

iddialı bir şekilde savunduğu ve bu konuda Ebû Hanîfe'nin “*ve Resûlullah'ın ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir.*” sözünü esas alan *Edilletü'l-mu'takadi Ebî Hanîfe fî Ebeveyi'r-resûl* adlı müstakil bir risâlesi bulunmaktadır. Ali el-Kârî, bu risâlesinin hemen başında mezkûr sözün Ebû Hanife'ye âidiyetini kesinlikle doğru kabul etmiş; kendisinin bu konuyla ilgili olumsuz kanaatini de özellikle Ebû Hanîfe'nin söylediğini kabul ettiği bu sözüne dayandırmış ve bu hususu diğer bir âlimlerin aksine itikadî bir mesele olarak kabul etmiştir.²⁶ Ali el-Kârî bu noktada şöyle demektedir: “Hiç kuşkusuz bu söz, hazreti İmâm tarafından söylenmiştir. Bu konuda maksadın ne olduğunun açıklanması, zannî rivâyete değil, ancak katî delil olduğu takdirde tasavvur olunabilir. Çünkü bu husus, bir itikad konusu olduğu için bu alanda zanniyâtla amel edilemez, zayıf âhad hadisler ve vehmiyyât kabilinden rivâyetlerle iktifa edilemez. Şüphesiz hiç kimse Kitap, mütevâtir sünnet veya icma türünden bir delile dayanmadan başka birisi hakkında onun cennetlik veya kâfir olduğu hakkında hüküm veremez.”²⁷ Ali el-Kârî'nin bir taraftan böyle demesi, öte yandan Hz. Peygamber'in ana-babasının küfür üzere öldükleri hakkında çok cesurca kesin hüküm vermiş olması bir yana; onun *el-Fıkhu'l-ekber*'in Ebû Hanîfe'ye ait olup olmadığına, bu ifadenin Ebû Hanîfe tarafından bu şekilde söylenip söylenmediğine bakmadan Ebû Hanife'nin mezkûr sözünü doğru kabul ederek bu sözü âdetâ kendine hareket noktası yapması oldukça ilginçtir. Halbuki bu eserin Ebû Hanîfe'ye ait olup olmadığı; bu sözün de Ebû Hanîfe tarafından bu şekliyle söylenip söylenmediği; ifadede bir yazım veya istinsâh hatası olup olmadığı hususlarıyla ifadenin bu şekliyle kayıtlı olduğu kabul edildiği takdirde söz konusu ifadenin nasıl anlaşılacağı hususlarında farklı görüşler bulunmaktadır.

Bütün bu ihtimaller aşağıda ayrı başlıklar halinde incelenecektir. Ancak önce şunu belirtmek gerekir ki bütün bu ihtimallere binâen Ebeveyn-i Resûl'ün ehl-i necât olduğunu benimseyen ulemânın cumhûru, Ali el-Kârî'yi Ebeveyn-i Resûl hakkındaki bu olumsuz görüşü yüzünden eleştirmiştir. Meselâ, Saçaklızâde el-Maraşî, Seyyid Muhammed b. Abdürresûl el-Berzencî, Zâhid el-Kevserî ve el-Muhibbî gibi âlimler, Ali el-Kârî'yi açıkça eleştiren-

²⁶ Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takad*, vr.13a-13b.

²⁷ Ali el-Kârî, a.g.e., vr. 13a-13b.

lerdendir. Aslında Ebeveyn-i Resûl'ün ehl-i necât olduğuna dair risâle telif eden daha sonraki her müellif, isim vermeseler bile dolaylı olarak Ali el-Kârî'yi eleştirmiş olmaktadır. Ancak yukarıda adları geçen müellifler, Ali el-Kârî'nin adını açıkça zikrederek onu eleştirmişlerdir. Nitekim Saçaklızâde (ö. 1144/1732), risalesinin sonunda bizzat Ali el-Kârî'nin adını zikrederek: 'Her halde soğuk başına vurdu da aklı karıştı.'²⁸ diyerek onu alaycı bir üslupla eleştirmiştir. el-Muhibbî, el-Berzencî'nin *Sedâdu'd-dîn fî İsbâti'n-necât fi'd-derecât lil-vâlideyn* adlı eserinden nakilde bulunarak el-Berzencî'nin: "Ebeveyn-i Resûl'ü kötöleme hakkında *Şerhu'l-Fıkhu'l-ekber*'deki Ali el-Kârî'nin tavrı haddi aşmıştır. O, bununla da yetinmemiş ve onların küfür üzere öldüğüne dair müstakil bir risâle yazmış; üstelik *Şifâ şerhinde* de bununla iftihar ederek: 'Şüphesiz ben bu hususta Ebeveyn-i Resûl'ün küfrüne dâir bir risâle telif ettim.' diyebilmiştir." dediğini nakletmiştir.²⁹ Zâhid el-Kevserî (ö.1371/1952) de *el-Fıkhu'l-ekber*'in birkaç farklı nüshasının bulunduğunu, belirttikten sonra: "Ali el-Kârî şerhini bu hatalı nüshaya dayandırmış ve Allah kendisini affetsin edep sınırını aşmıştır." diyerek eleştirmiştir.³⁰

Hiz. Peygamber'in anne-babasının ehl-i necât olduğunu savunanlar, Ebû Hanîfe'ye ait gibi görünen bu açıklamayı kendisine yakıştıramamış olmalıdırlar ki öncelikle *el-Fıkhu'l-ekber*'in Ebû Hanîfe'ye âidiyetini kuşkuyla karşılamışlar, ardından meseleyi, hem bu sözü, hem sözün Ebû Hanîfe'ye nispeti hem de ne anlam ifade ettiği noktalarından değerlendirmişlerdir. Buna göre bu konuda şu ihtimaller söz konusudur: *el-Fıkhu'l-ekber* Ebû Hanîfe'ye aittir ya da değildir. Eser, şayet ona aitse, bu söz ya onun tarafından aynen böyle söylenmiştir; yahut metinde yazım veya istinsâh hatası bulunmaktadır; veya hut da metne bu ibâre sonradan iliştilmiştir. Eser ve söz aynen ona ait olduğu takdirde, bu söz Ebeveyn-i Resûl'ün mümin olmadığını iddia edenlerin ileri sürdüğü gibi, onun maksudını ya aynen yansıtmaktadır ya da bu sözün anlamı böyle değildir, ibarenin yoruma ihtiyacı vardır. Ebû Hanîfe'nin eseri ve sözüyle ilgili olarak bu görüşlerden her birini tercih edenler bulunmaktadır.

²⁸ Saçaklızâde el-Marâşî, *es-Sürûr ve'l-ferah*, Süleymaniye Ktp., Kasıdecizade, nr. 726/2, vr. 47b.

²⁹ Halil İbrahim Kutluay, a.g.e, s. 106; krş. el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser*, III, 186.

³⁰ Zâhid Kevserî, *el-Âlim ve'l-müteallim*, "Mukaddime" (nşr. Mustafa Öz), İst., 1996, s. 10.

1-el-Fıkhu'l-Ekber'in Ebû Hanîfe'ye Âidiyeti

Eserin İmâm-ı A'zam'a nispeti konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Abdülahad Nûrî, Fahru'l-İslâm Pezdevî'ye (ö.482/1089) ve İbnü'l-Hatîb'e atıfla İmâm-ı A'zam'a nispet edilen *el-Fıkhu'l-ekber*'in ona ait olmadığını, aksine bu eserin Ebû Hanîfe Muhammed b. Yûsuf el-Buhârî'ye veya Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed el-Mısırî'ye ait olduğunun söylendiğini ifade etmiştir.³¹ Her ne kadar Abdülahad Nurî böyle dese de, Pezdevî ve şârih Abdülazîz Buhârî, İmâm-ı A'zam'ın tevhîd ve sıfât ilmine dâir *el-Fıkhu'l-ekber* isimli bir eser telif ettiğini açıkça belirtmiştir.³² Murtaza ez-Zebîdî'ye (ö.1205/1790) göre de eserin Ebû Hanîfe'ye ait olduğu sâbit değildir. Zirâ kitabın tasnifi Ebû Hanîfe'nin zamanındaki yaygın tasnif gibi değildir. Ayrıca Ebû Hanîfe, bu eserde sadece en önemli itikadî meselelerden bahsetmiştir. Bu önemli akâid konuları içinde ise Allah'ın eli(yeduullah) meselesi, Hz. Peygamber'e noksanlık vehmettiren bu (Ebeveyn-i Resûl) meselesi gibi hususlar bulunmamaktadır.³³

Kâtip Çelebi'ye (ö.1070/1659) göre *el-Fıkhu'l-ekber*'in Ebu Mutî el-Belhî (ö.199/815) vasıtasıyla İmâm-ı A'zam'dan rivâyet edildiği sâbittir. O, eserin İmâm-ı A'zam'a âidiyetine ilişkin çok önemli şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: “Ebû Mutî' el-Belhî'nin *Fıkhu'l-Ekber*'i İmâm-ı A'zam'dan rivâyet ettiği *Tabakât-ı Hanefiyye*'de kayıtlıdır. Fakîr, *Takvîmu't-tevârîh* adlı eserimde, adı geçen yılda vefat edenler arasında Belhî'yi önce '*Fıkhu'l-Ekber sahibî*' diye yazmış, daha sonra 'râvî' diye düzeltmişim. Fakat kitap ilk şekliyle yazılıp yayılmış; şehrimiz vâizlerinden biri bu hatalı nüshayı görmüş, aynı meselede mutaassıp taraftarlardan birine '*Fıkhu'l-Ekber*'i inkâr lâzım gelir.' demiştir. Bu şahsın benden sağlam temessük almak üzere naklin tashih edilmesini talep etmesi üzerine tashih etmiş, aslî nüshada Ebû Mutî'nin 'râvî' olduğunu ve *Tabakât-ı Hanefiyye*'de nakledilen yeri yazıp verdim.”³⁴

³¹ Abdülahad Nûrî, *Te'dbü'l-mütemeridîn*, Süleymaniye Ktp., Fatih, 5293, vr. 301^{a-b}.

³² bk. Abdülazîz Buhârî, *Keşfu'l-esrâr* (nşr. Hasan Hilmi Rizevi), Mektebetü's-sanâî', 1307, I, 7-8.

³³ Murtazâ ez-Zebîdî, *el-İntisâr fî Vâlidiyi'l-Muhtâr (İkdu'l-Cevheri's-semîn* adlı *Mecmûatu'r-resûl* içinde) s.159.

³⁴ Kâtip Çelebi, *Mîzânü'l-hak*, s. 82-83.

Zâhid el-Kevserî de, eserin İmam-ı A'zam'a ait olduğunu kabul etmektedir. O şöyle der: "Ashâbımız tarafından *el-Fıkhu'l-eksat* olarak bilinen *el-Fıkhu'l-ekber*, Ebû Mutî' tarafından Ebû Hanîfe'den rivâyet edilmiş; *el-Fıkhu'l-ekber* ise Hammâd b. Ebî Hanîfe (Ebû Hanîfe'nin oğlu) tarafından babasından rivâyet edilmiştir.³⁵ Ahmed Emîn (ö. 1373/1954), Şiblî Numânî (ö.1332/1914) ve Muhammed Ebû Zehra gibi çağdaş âlimler, eserde henüz o dönemde tartışma konusu olmayan bazı meseleler bulunduğunu, bunların esere muhtemelen sonraki asırlarda eklendiğini vurgulamakla birlikte, onların da dâhil olduğu İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, *el-Fıkhu'l-ekber*'in Ebû Hanîfe'ye ait olduğu görüşündedir.³⁶ Son yapılan araştırmalara göre de *el-Fıkhu'l-ekber*'in İmâm-ı A'zâm'a ait olduğu kesinleşmiştir. Bu eser biri, Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd; diğeri talebelerinden Ebû Mutî' el-Belhî kanalıyla olmak üzere, iki ayrı koldan günümüze ulaşmıştır. Ancak eserin her iki rivâyeti arasında bazı farklılıkların bulunduğu da bir realitedir.³⁷

2- Ebeveyn-i Resûl Aleyhindeki Sözü Ebû Hanîfe'ye Nispeti

Ebeveyn-i Resûl aleyhindeki: '*ve vâlidâ Resûlillahi mâ tâ ale'l-küfri/ve Resûlullah'm ebeveyni küfür üzere ölmüşlerdir.*' şeklindeki sözün, Ebû Hanîfe'ye nispeti hakkında farklı görüş beyan edenler vardır. Bu noktada böyle bir ifadenin *el-Fıkhu'l-ekber*'de hiç yer almadığını söyleyenler ile bu ibarenin sonradan eklendiğini söyleyenler bulunmaktadır. Ali el-Kârî, bu sözün aynen Ebû Hanîfe tarafından söylendiği kanaatindedir. Daha önce de söz edildiği üzere, Ali el-Kârî, İmâm'ın bu sözünden hareketle Ebeveyn-i Resûl'ün kâfir olarak öldüklerine dâir müstakil bir risâle de telif etmiştir. Öte yandan Hz. Peygamber'in Ebeveyninin ehl-i necât olduğu kanaatinde olan İslâm âlimlerinin çoğunluğunun bir kısmı Ebû Hanîfe tarafından böyle bir sözün söylenmiş olabileceğini kabul etmemiş ve bu âlimler söz konusu ifadenin metne sonradan ilişitirildiğini söylemişlerdir. Meselâ İmâm Pezdevî ile şârihi ve İbnü'l-Habîb, *el-Fıkhu'l-ekber*'de Ebeveyn-i Resûl hakkında zikredilen böyle bir ifadenin bulunmadığını açıkça belirtmişlerdir.³⁸ İlâveten Abdülahad Nûrî

³⁵ Zâhid Kevserî, a.g.e., s. 4.

³⁶ İlyas Çelebi, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri, İFAV, İst. 1996, s. 37-39.

³⁷ Şerafettin Gölçük- Adil Bebek, DİA "*el-Fıkhu'l-ekber*" md., XII, 544-546.

³⁸ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 7-8; Abdülahad Nûrî, a.g.e., vr. 301^{a-b}.

de (ö. 1061/1651): “Ben bu risâlenin eski bir nüshasında böyle çirkin bir ifadenin yazılı olmadığını bizzat gördüm”³⁹ demektedir. Murtaza ez-Zebîdî (ö.1205/1790) de Ebû Hanîfe tarafından böyle bir söz söylenmiş olabileceğini kabul etmemiş; ona nispet edilen bu çirkin sözün metne sonradan kasten sokuşturulduğunu, muhtemelen bunun Mu‘tezile veya mülhidler tarafından yapıldığını; zirâ Mu‘tezile ve mülhidler Ehl-i sünnet imamlarının kitaplarına birçok vesvese ve çirkinlikler sokuşturduklarını ileri sürmüştür.⁴⁰

3- Ebû Hanîfe’nin Sözünün Farklı Kaydedilmiş Olabileceği İhtimali

Ebû Hanîfe’nin Ebeveyn-i Resûl’ün dinî konumu hakkında görüş beyan ettiğini kabul etmekle birlikte, söz konusu ifadenin aynen onun tarafından söylendiği şekliyle kaydedilmemiş olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Nitekim bu iddiada bulunanlar yazma *el-Fıkh-ı Ekber* nüshalarında Ebeveyn-i Resûl ile ilgili ifadenin farklı şekillerde kayıtlı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre söz konusu farklılıklar:

a) Ebeveyn-i Resûl’ün Küfür Üzere Öldüğü Şeklinde Kayıtlı Olması

Bazı yazma *Fıkh-ı Ekber* nüshalarında Ebû Hanîfe’nin sözü ‘*ve vâlidâ Resûlillabî mâtâ ale’l-küfri/ Resûlullah’ın anne-babası küfür üzere ölmüştür.*’ şeklinde kayıtlıdır.⁴¹ Nitekim Ali el-Kâri de ‘*Edilletü’l-mu’taka’* adlı risâlesini bu şekilde kayıtlı olan bir nüshaya dayandırmıştır.

b) Ebeveyn-i Resûl’ün Fıtrat Üzere Öldüğü Şeklinde Kayıtlı Olması

Bazı yazma *Fıkh-ı Ekber* nüshalarında Hz. Peygamber’in ebeveyninin fıtrat üzere öldüğünün kayıtlı olduğunu belirtilmektedir. Şeyh Mustafa el-Hemâmî Abbâsîler zamanında yazıldığını belirttiği bir *Fıkh-ı Ekber* yazma nüshasını Medine’de “Medine-i Münevvere, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Kütüphanesi, Kısmu’l-mecâmî’, Mecmû’a 330” da bizzat gördüğünü ve bu

³⁹ Abdülhad Nûrî, a.g.e., vr. 301^{a-b}.

⁴⁰ Murtaza ez-Zebîdî, a.g.e. s.159.

⁴¹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkh-ı Ekber*, Süleymaniye Ktp., Kasidicizâde, nr. 682/2, vr. 19^b; Medine Melik Abdülaziz Kütüphanesi, Ârif Hikmet Kütüphanesi, *Mecmûatü’r-resûl*, nr. 172.

nüshada “*ve vâlidâ Resûlillabi mââtâ ‘ale’l-fitrati ve Ebû Talib mâte kâfîren/ ve Resulullah’ın ana-babası fitrat üzere ölmüş ve Ebû Talib kâfir olarak ölmüştür*” yazılı olduğunu ifade etmiştir.⁴² Muhammed Zâhid el-Kevserî (ö.1371/1952) de Medine Şeyhülislâm Ârif Hikmet Kütüphanesi’nde 226 numarada kayıtlı iki yazma *el-Fıkhü’l-ekber* nüshasının bulunduğunu, bu iki nüshada Ebû Hanîfe’nin bu sözünün: “*ve ebevâ’n-Nebîyyi mââtâ ‘ale’l-fitrati/ Resulullah’ın ana-babası fitrat üzere ölmüştür.*” şeklinde kayıtlı olduğunu bildirmiş ve Kûfî yazısında ‘el-fitrati’ kelimesinin kolaylıkla ‘el-küfri’ şeklinde tahrif edilebileceğine de dikkat çekmiştir.⁴³ Nitekim yaptığımız araştırmaya göre şu anda Medine Melik Abdülaziz Kütüphanesine nakledilmiş olan eski Ârif Hikmet Kütüphanesinde 160 nolu *Mecmuatu’r-resâil* içinde nesih hatla yazılmış, müstensih adı ve istinsâh tarihi bulunmayan bir yazma nüshada Ebû Hanîfe’nin bu ifadesinin: “*ve validâ Resulillabi sallallabu aleyhi veselleme mââtâ ale’l-fitrati ve Ebû Tâlib ‘ammuhû mâte kâfîren*” olarak yazılıdır. Öte yandan aynı Kütüphane’de 172 nolu *Mecmutu’r-resâil* içindeki tâlik yazıyla yazılmış, müstensih ve istinsâh tarihi bulunmayan başka bir yazma nüshada ise bu ifadeye zıt olarak söz konusu ifade: “*ve validâ Resulillabi sallallabu aleyhi veselleme mââtâ ale’l-küfri ve Ebû Tâlib ammuhû mâte kâfîren*” şeklinde kayıtlıdır.

c) İfadede Yazım Hatasının Olabileceği İhtimali

Ebû Hanîfe tarafından Ebeveyn-i Resûl ile ilgili bir açıklamanın yapılmış olabileceği hususu kabul edildiği takdirde, ona nispet edilen: “*ve vâlidâ Resûlillabi mââtâ ale’l-küfri.*” şeklindeki sözün, bir istinsâh hatasından veya müstensih tasarrufundan dolayı bu şekle dönüşmüş olabileceğini ileri sürenler de bulunmaktadır. Nitekim Zebîdî’nin söylediğine göre arkadaşı Muhammed b. Hasan ed-Dîmeşki’nin Bağdat’ta gördüğü eski bir *Fıkh-ı Ekeber* nüshasında İmam-ı A’zam’ın bu konuyla ilgili ifadesi aynen: “*ve vâlidâ Resûllabi **mâ** mââtâ ‘ale’l-küfri/ ve Resûllah’ın ebeveyni küfür üzere **ölmemiştir.***” şeklinde kayıtlıydı.⁴⁴ Zebîdî, Bağdat’taki nüshada bu şekilde kayıtlı olan söz konusunun, bir şekilde değiştiğini belirterek durumu şöyle değerlendirmektedir: ‘Müstensih ‘**mâ mââtâ**’ cümlesindeki ‘**mâ**’nın tekrarlandığını görünce birinin

⁴² Halil İbrahim Kutluay, a.g.e., s. 110, dp: 2.

⁴³ Zâhid Kevserî, a.g.e., s. 9-10.

⁴⁴ Murtazâ ez-Zebîdî, a.g.e., s. 159.

fazla olduğunu zannederek ‘*mâ*’ lardan birini kaldırmış, sonra da bu yanlış nüsha yayılmış, daha sonra gelenler de bu yanlış nüshaya tâbi olmuşlardır. Bu durumda herhangi bir problem kalmamakta, tam aksine Ebû Hanîfe bu sözü, Hz. Peygamber’e tazîm için zikretmiş olmaktadır.⁴⁵ Zebîdî’nin bu değerlendirmesinden Ebû Hanîfe’nin Hz. Peygamber’in anne-babasının kâfir olarak ölmediklerini açıkladığı; cümledeki olumsuzluk ifade eden ‘*mâ*’ edatının hatâen yazılmadığını veya müstensihin kendi tasarrufuyla ‘*mâ*’ edatını kaldırdığı, böylece söz konusu ibarenin anlamının tam tersine çevrildiği ve bu nüshanın yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. Zâhid el-Kevserî de bir çok *Fıkḥ-ı ekber* nüshasında ise aynı ifadenin “*Mâ mâtâ ale’l-küfri*” şeklinde kayıtlı olduğunu vurgulamış⁴⁶ ve Zebîdî’nin ‘*mâ*’ edatıyla ilgili açıklamasını desteklemiş; Ebû Hanîfe’nin cümlesinin devamının da bu anlamı desteklediğini vurgulayarak şöyle demiştir: “Şayet Ebû Tâlib ve Ebeveyn-i Resûl hepsi aynı konuda olsalardı, bu takdirde hüküm konusunda aralarında herhangi bir fark olmadığı için Ebû Hanîfe elbette üçünü de tek bir cümleyle aynı hüküm altında toplardı. Sanki Ebû Hanîfe: ‘*vâlidâ Resûllabi mâ mâtâ ale’l-küfri*’ sözüyle, “benim babam ve senin baban cehennemdedir.”⁴⁷ hadisine dayanarak, Ebeveyn-i Resûl’ün cehennem ehlinde olduğunu düşünenleri reddetmek istemiştir. Çünkü bir insanın cehennemlik olduğunu söylemek ancak kesin delille mümkün olur. Bu konu, amelî bir mesele olmadığı için bu hususta zannî delille yetinilemez.⁴⁸

Günümüz araştırmacılarından H. İbrahim Kutluay da, cümledeki olumsuzluk edatı ‘*mâ*’ nın düştüğüyle ilgili açıklamaları benimseyerek şöyle demiştir: ‘Ebû Hanîfe, ‘*ve vâlidâ resûllabi mâ mâtâ ale’l-küfri*’ demiş; ‘*ve vâlidâhu fi’l-cenne/Ebeveyni cennettedir.*’ veya ‘*ve vâlidâhu fi’n-nar/Ebeveyni cehennemdedir.*’ dememiştir. Çünkü bir insanın cehennemlik veya cennetlik oluşu ancak kesin delille sâbit olur. Bu konu ise itikadî bir meseledir. Bu itibarla bu hususta zannî delille yetinilmez. Ayrıca İmam: ‘*ve vâlidâhu mâtâ ale’l-küfri/Ebeveyni küfûr üzere ölmüştür.*’ de dememiştir. Çünkü küfür, ancak kendisine tebliğde bulunulan fakat iman etmeyen kimse için söz konusudur. Müstensihe gelince

⁴⁵ Murtazâ ez-Zebîdî, a.g.e., s. 159-160.

⁴⁶Zâhid Kevserî, a.g.e. s. 9-10.

⁴⁷ Müslim, “*İmân*”, 347; Ebû Dâvûd, “*Sünne*”, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 119, 268.

⁴⁸ Zâhid Kevserî, a.g.e., s. 9-10.

o, kitaptaki bu ibareyi görmüş ancak ilk ‘*mâ*’ yı fazla zannederek metinden çıkarmış, böylece ifade ‘*mâtâ ale’l-küfrî*’ haline gelmiş ve bu yanlışlık yayılmıştır. Ali el-Kârî de kendi görüşünü bu yanlış metne dayandırmıştır.⁴⁹

d) Ebû Hanîfe’ye Nispet Edilen Sözü’nün Şerhlerde Farklı Olması

Hz. Peygamber’in annesi Âmine ile babası Abdullah’ın dinî konuları hakkında Ebû Hanîfe’ye nispet edilen mezkûr olumsuz söz, *el-Fıkhü’l-Ekber* yazma nüshaları bir yana, elimizdeki şerhlerde bile farklı şekillerde kaydedilmiş; hattâ bu söz bunların bir kısmında hiç yer almamıştır. Meselâ Muhammed b. Bahâüddîn’in (ö. 959/1549) şerhinde bu söz: ‘*ve Vâlidâ Resûlillabi mâtâ kâfireyni ve Ebû Tâlib ‘ammu Resûlillâh mâte kâfiren/* Resulullah’ın ana-babası kâfir olarak ölmüş ve Resulullah’ın amcası Ebû Talib kâfir olarak ölmüştür.”⁵⁰ şeklinde iken; Ebü’l-Müntehâ’nın (ö. 1000/1592) bir fotokopisinin elimizde olduğu Medine Arif Hikmet Kütüphanesi’ndeki yazma bir *Şerhu’l-Fıkhü’l-Ekber* nüshasında: “*ve validâ Resulillabi mâtâ ale’l-küfrî*”⁵¹ şeklinde; aynı eserin elimizdeki matbû bir şerhinde ise: ‘*ve vâlidâ Resûlillabi mâtâ ale’l-câhiliyye*’⁵² şeklinde kayıtlıdır. Öte yandan Ali el-Kârî’nin (ö. 1014/1605) elimizdeki bir *el-Fıkhü’l-Ekber* şerhinde ise ilginç bir şekilde Ebeveyn-i Resûl’den hiç bahdedilmemekte, bunun yerine Hz. Peygamber’in iman üzere öldüğünden bahsedilmektedir. Bu ifade aynen: ‘*ve Resûlullah mâte ale’l-îmân ve Ebû Tâlib ‘ammuhû mâte kâfiren/* Resulullah iman üzere ölmüştür, amcası Ebû Tâlib kâfir olarak ölmüştür.’⁵³ şeklindedir. Asıl daha ilginç olanı Ali el-Kârî’nin: ‘*ve Resûlullah mâte ale’l-îmân...*’ şeklindeki bu ifadeyi olduğu gibi kabul edip Hz. Peygamber’in imanını –sanki aksi mümkünmüş ve bunu iddia eden bir Müslüman varmış gibi- hakkında açıklamalarda bulunmasıdır.

Görüldüğü üzere hangi sebepten kaynaklanırsa kaynaklansın şerhlerde dahi farklılıklar bulunmaktadır. Ali el-Kârî’nin örnek verdiğimiz şerhindeki ifade ile önceki şerhlerdeki ifade arasındaki tezat ise apaçıktır. Bu durum, Ali

⁴⁹ Halil İbrahim Kutluay, a.g.e., s. 109.

⁵⁰ Muhammed b. Bahâüddîn, *el-Kavlu’l-fasl*, s. 393, Hakikat Kitabevi, İst., 1990.

⁵¹ Ebü’l-Müntehâ, *Şerhu’l-Fıkhü’l-Ekber*, Mektebetü Melik Abdülazîz bi’l-Medîne, Mecmûatü Mektebetü Ârif Hikmet, nr. 363.

⁵² Ebü’l-Müntehâ, *Şerhu’l-Fıkhü’l-Ekber*, İst., ts., s. 30.

⁵³ Ali el-Kârî, *Şerh ale’l-Fıkhü’l-Ekber*, II. baskı, İst., 1375/1955, s. 108.

el-Kârî'nin şerhinin nüshaları arasında da farklılıklar bulunduğunu göstermektedir. Halil İbrahim Kutluay da Ali el-Kârî'ye ait *Fıkıh-ı Ekeber* şerhlerinde farklılıklar olduğunu vurgulamıştır. O, Ali el-Kârî'nin bazı şerhlerinde: '*ve validâ Resûlillabi mââtâ 'ale'l-küfri*' ifadesinin bulunduğunu; eserin bazı Mısır ve Beyrut baskılarında ise bu ifadenin bulunmadığını söylemektedir.⁵⁴ Buna göre sadece Ali el-Kârî'nin şerhinin farklı baskılarında

i- 'Resûlullah iman üzere ölmüştür.'

ii- 'Resûlullah'ın Ebeveyni küfür üzere ölmüştür.'

iii- Ebeveyn-i Resûl ile ilgili herhangi bir ifadenin bulunmadığı şeklinde üç farklı ifadenin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Beyâzîzâde'nin (ö. 1098/1687) eserinde ise Ebû Hanîfe'ye nispet edilen cümle takdim tehir edilerek: "*ve Ebû Tâlib ammuhû mâte kâfîren ve validâ resûlillabi mââtâ ale'l-küfri* / *Amcası Ebû Tâlib kâfir olarak ölmüş ve Resûlullah'ın Ebeveyni küfür üzere ölmüştür.*" şeklinde kayıtlıdır.⁵⁵ Bir başka ilginç olan husus da Mustafa Öz'ün *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* adlı derleme çalışmasının Arapça metninde Ebeveyn-i Resûl ile ilgili herhangi bir ifade görülmezken, eserin Türkçe kısmında ise "Hz. Peygamber'in anne ve babası İslâm gelmeden önce öldüler." ifadesinin bulunmasıdır.⁵⁶

4- Ebû Hanîfe'nin Sözü'nün Yorumlanması Gerektiği

el-Fıkıh-ı'l-Ekeber'in İmam-ı A'zam'a ait olduğunu kabul eden âlimlerden bir kısmı: '*ve validâ Resûlillabi mââtâ ale'l-küfri*' sözünün Ebû Hanîfe tarafından aynen bu şekilde ifade edildiği kabul edildiğinde, bu sözün ayrıca değerlendirilmesi gerektiğini belirterek bu cümleyi birkaç şekilde yorumlamışlardır:

a) Hz. Peygamber'in Ebeveyninin Câhiliye Döneminde Ölmüş Olması

⁵⁴ Ali el-Kârî'nin söz konusu şerhleri şunlardır: Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkıh-ı'l-Ekeber*, h:g, 58a; a. mlf., *Şerhu'l-Fıkıh-ı'l-Ekeber*, Tab'atu dehlî, s. 130, h. 1314. (Halil İbrahim Kutluay, *İmâm Aliyyu'l-Kârî ve eseruhû fî 'ilmi'l-hadîs*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrût, 1408/1987, s. 108.)

⁵⁵ Beyâzîzâde, *el-Usûlü'l-münîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe* (nşr. İlyas Çelebi), İst., 1996, s. 143.

⁵⁶ Mustafa Öz, *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, İFAV, İst. 1992, s.59, 77.

Bu yaklaşımı benimseyenlerin bir kısmı Ebû Hanîfe'nin: *'ve vâlidâ Resûlillâhi mââtâ ale'l-küfrî'* sözünü 'Resûlullah'ın anne-babasının Câhiliye döneminde ölmüş' olmasıyla açıklamaya çalışmışlardır. Meselâ İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429) bu sözü 'Ebeveyn-i Resûl, Câhiliye zamanında ölmüşlerdir.' şeklinde açıklamıştır.⁵⁷ Şeyhülislâm İbn Kemâl (ö.940/1534) ile Beyâzîzâde (ö.1098/1687) de aynı izah tarzını benimsemişlerdir.⁵⁸

b) Ebû Hanîfe'nin Sözü'nün Küfr-i Hükmi İfade Etmesi

Fıkḥ-ı ekber şârihlerinden Muhammed b. Bahâuddin (ö.953/1546), Kâtip Çelebi (ö.1070/1659) ve Saçaklızâde el-Maraşî (ö.1144/1732) gibi âlimler, tartışmakta olduğumuz bu sözü, küfr-i hükmi ve küfr-i hakiki⁵⁹ ayırımına göre açıklamaya çalışmışlar; bu açıklamalarına söz konusu ifadenin cümle kuruluşunu delil göstermişlerdir. Bu yaklaşıma göre Ebû Hanîfe, Ebeveyn-i Resûl'ün gerçekten kâfir olarak öldüklerini (küfr-i hakiki üzere) değil, küfr-i hükmi açısından mecâzen küfür üzere öldüklerini kastetmiştir. Çünkü bir kimsenin gerçekten kâfir olarak ölüp ölmediği (küfr-i hakiki) ancak nasla sabit olur; bu hususta ise kesin bilgi gerektiren herhangi bir nas bulunmadığı için, onun bu sözünde hakiki küfre hiçbir ihtimal bulunmamaktadır.⁶⁰

Saçaklızâde'ye göre Ebû Hanîfe'nin mezkûr sözünün anlamı: 'Ebeveyn-i Resûl gerçekten küfür üzere (kâfir olarak) değil, mecâzen küfür üzere (mecâzi anlamda kâfir olarak) öldüler' demektir. Ebeveyn-i Resûl akıllarıyla yaratıcıya iman etmiş oldukları için onların bu durumu kendilerine zarar vermez. Zirâ Ebû Hanîfe'ye göre, fetret ehlinin kurtuluşa erebilmeleri için

⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *er-Risâletü'l-beyâniyye*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 603, vr. 3^a.

⁵⁸ Kemâl Paşazâde, *Fî Hakıkâ Ebeveyni'n-Nebî*, s. 90-91; Beyâzîzâde, a.g.e. s. 143.

⁵⁹ **Küfr-i hükmi** şudur: İman ve küfür asıl itibarıyla Allah Teâlâ'dan başkasının bilemeyeceği bâtinî-derûnî hakikatlerdendir. Dinin hükümlerinin uygulanmasında derûnî bir keyfiyet olan bu iman ve küfre değil, insanın zahir haline itibar olunur. Binaenaleyh bir kimde vefat ettiğinde zâhirî hali iman üzere ise ona imanın yani müslüman hükümleri uygulanır. Bu şahsa 'hükmen mümin'; bu durumu da 'imân-ı hükmi' denir. Kişinin zâhirdeki hali onun küfrüne işaret ve delâlet ederse, küfür hükümleri uygulanır. Böylesi kimselere de 'hükmen kâfir'; bu duruma da 'küfr-i hükmi' denir. Bu itibarla küfür ve iman biri hakiki, diğeri hükmi olmak üzere iki çeşit olup aralarında telâzüm yoktur, yani biri diğeri gerektirmez. Buna göre hükmen kâfir olan hakikatte mümin olabileceği gibi, hükmen mümin olan da hakikatte kâfir olabilir. (Kâtip Çelebi, *Mîzânu'l-hak*, s. 83-84.)

⁶⁰ Muhammed b. Bahâuddin, *el-Kavlu'l-fasl*, s. 394.

akıllarıyla yaratıcının varlığına iman etmeleri yeterlidir; imanları makbuldür ve imanlarından dolayı da mükâfatlandırılmaları gerekir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin mezkûr sözünün bu şekilde anlaşılması gerektiğine onun Ebeveyn-i Resûl ile Ebû Tâlib hakkındaki sözün cümle kuruluşu da açıkça delâlet etmektedir. Zira Ebû Hanîfe, Ebeveyn ile Ebû Tâlib'in dinî durumunu açıkladığı cümlesinde iki farklı ifade kullanmıştır. Hz. Peygamber'in açık davetini kabul etmekten yüz çevirerek İslâm'ı kabul etmediği için Ebû Tâlib gerçek anlamda kâfir olarak ölmüş; Ebeveyn-i Resûl ise fetret döneminde ölmüş oldukları için mecâzî anlamda küfür üzere ölmüşlerdir. Ebû Hanîfe işte bu farkı vurgulamak üzere üslûbunu değiştirmiş ve Ebeveyn-i Resûl için: '**mâtâ 'ale'l-küfri**/Ebeveyn-i Resûl küfür üzere öldüler.' İfadesini; akabinde Ebû Tâlib için ise '**mâte kâfiren**/kâfir olarak öldü' ifadesini kullanmıştır. Şâyet Ebû Hanîfe'nin maksadı Ebeveyn-i Resûl'ün gerçekten kâfir olarak öldüklerini belirtmek olsaydı, ifadeyi değiştirmez ve hepsi için: 'Vâlidâ Resûlillâh ve Ebû Tâlib 'ammuhû mâtû kâfirine/ Resûlullah'ın ebeveyni ve amcası Ebû Tâlib kâfir olarak öldüler' şeklinde bir cümle kurardı. Bu ifade tarzındaki üslup değişikliğinden, Ebû Hanîfe'nin Ebeveyn-i Resûl'ün küfr-i mecâzî üzere öldüklerini yani küfür-Câhiliyye zamanında öldüklerini kastettiği anlaşılmaktadır.⁶¹

c) Telifçi İzah Tarzı

Abdülahad Nûrî (ö. 1061/1651) ve Murtazâ ez-Zebîdî gibi bazı âlimler, her iki yorumu birleştirerek; yani Hz. Peygamber'in Ebeveyninin Câhiliye zamanında ölmüş olmaları ile küfr-i hükûmî (küfr-i mecâzî) açısından küfür üzere ölmüş olmalarını birleştirerek açıklamışlardır. Onlar bazı nüshalardaki üslup tarzı ve cümle kuruluşunda kullanılan edatların bu izah tarzını gösterecek nitelikte olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre Ebû Hanîfe'nin sözünü: 'Ebeveyn-i Resûl, küfür zamanında yani Câhiliye döneminde ölmüştür.' şeklinde anlamak gerekmektedir. Nitekim İmâm-ı A'zam da bu sözle onların kâfir olarak öldüklerini kastetmemiştir. Çünkü fetret dönemi gibi küfür ve Câhiliye döneminde yaşayıp ölen kimsenin gerçekten kâfir (küfr-i hakîkisine) olduğuna hüküm verilemez.⁶²

⁶¹ Saçaklızâde, *Risâle Fî Hakıkî Vâlideyi'n-Nebî*, Dersaadet, İst. 1306, s. 10.

⁶² Abdülahad Nûrî, *Te'dbû'l-mütemerredîn*, vr. 301^b.

Murtazâ ez-Zebîdî de ifadenin iki şekilde değerlendirilmesi gerektiği düşünceindedir. Burada Ebû Hanîfe'nin sözü ya: 'mâtâ alâ zamani'l-küfri/Ebeveyn-i Resûl küfür döneminde öldüler.' demektir; ya da gerçek anlamda dinî küfrü değil, "ahkâm-ı dîniyyeyi bilmeyen kimse" anlamında mecaz bir anlam ifade etmektedir. Birinci durumu destekler mahiyette bazı *Fıkḥ-ı ekber* nüshalarında 'fi'l-küfri/küfür içinde' şeklinde kayıtlıdır. Bu takdirde harfi cerlerin birbirleri yerine kullanılabildiği düşünüldüğünde ibarenin: "fi zamani'l-küfri/küfür zamanında" demek olduğu ve bundan da o dönemde hiçbir peygamber gönderilmediği için Ebeveyn-i Resûl'ün küfür dönemi içinde öldükleri anlaşılır. İkinci ihtimale göre Ebû Hanîfe'nin sözü, gerçek mânasıyla şerî-dinî küfrü değil, "ahkâm-ı şeriyyeyi bilmeyen kimse" anlamında mecazî anlam ifade etmektedir ki böyle kimseler mâzurdurlar. Çünkü şeriat gelmeden önce, şeriatın bildirdiği hususların inkârı söz konusu olamayacağı için böyle bir şey tasavvur edilemez. Zaten İmâm-ı A'zam'a göre fetret ehline gerekli olan sadece iman-ı akıldır ve bu kimse iman ederse sevâba nâil olur. Üstelik söz konusu cümlenin kuruluşuna göre, en uygun olan açıklama tarzı da bunu desteklemektedir. Zirâ burada hedef, Ebeveyn-i Resûl'ün hakikî anlamda kâfir olduklarını söylemek olsaydı, cümlenin en açık ve en veciz olarak: 'vâlidâ Resûlillahi ve ammuhû Ebû Tâlib mâtû kâfirîne/Resûlulah'ın ebeveyni ve amcası Ebû Tâlib kâfir olarak öldüler.' şeklinde kurulması gerekirdi.⁶³

SONUÇ

Hz. Peygamber'in babası ve annesi Abdullah ile Âmine'nin âhiretteki durumlarının ne olacağı sorusu, Asr-ı saâdette ortaya çıkarak günümüze dek süregelen itikadî ve ahlâkî yönleri bulunan önemli bir konudur. Bu mesele Resulullah'ın (sav) kendisi tarafından olduğu kadar, ashâb arasında da merakı mucip bir mesele olmuştur. Ebû Rüzeyn ve Melike'nin iki kızı olaylarında görüldüğü üzere, bir kısım sahâbe Hz. Peygamber'in İslâm'dan önce vefat eden ana-babasının durumundan daha çok aynı dönemde ölen kendi ana-babalarının dinî durumlarını merak etmişler; durumlarını öğrenmek maks-

⁶³ Murtazâ ez-Zebîdî, a.g.e., s. 160.

dıyla Resûl-i Ekrem'e müracaat ettiklerinde bu hususta aldıkları cevap üzerine, Hz. Peygamber'in ana-babasının durumunu dolayısıyla sormuşlardır.

'Ebeveyn-i Resûl küfür üzere ölmüşlerdir.' şeklinde Ebû Hanîfe'ye nispet edilen olumsuz ifadenin, daha sonra bu çerçevede ciddi tartışmaların oluşmasında önemli etkisi olmuştur. Konuyla ilgilenen âlimler, bu hususla ilgili diğer delillerin yanı sıra, özellikle Ebû Hanîfe'ye nispet edilen ifadeyi görmemezlikten gelmemiş, aksine bu söz üzerinde önemle durmuşlardır. Ali el-Kârî gibi azınlıkta kalan –daha doğrusu yalnız kalan- âlimler, Ebû Hanîfe'nin bu sözünü yukarıda ifade ettiğimiz şekliyle doğru kabul ederek, kendi olumsuz görüşlerinin temellerinden biri yapmışlardır. Ebeveyn-i Resûl'ün ehli necât olduğunu kabul eden çoğunluk ise, diğer bazı sebeplerle birlikte Ebû Hanîfe'nin bu olumsuz sözünden dolayı *Fıkḥ-ı Ekber*'in ona âdiyeti konusunda; eserin ona ait olduğu kabul edildiğinde de bu sözün aynen bu şekilde Ebû Hanîfe tarafından söylenip söylenmediği; söylenmiş ise doğru olarak kaydedilip kaydedilmediği; olduğu gibi kaydedilmişse ne anlam ifade ettiği gibi konularda farklı açıklamalarda bulunmuşlardır.

Hz. Peygamber'in anne-babasının dinî konumuyla ilgili olarak *el-Fıkḥu'l-Ekber* nüshalarından birinde yer alan Ebû Hanîfe'ye ait: '*ve vâlidâ Resûlillabî mâtâ ale'l-küfrî*' sözünün ilk dönemlerden itibaren İslâm âlimleri arasında önemli bir tartışma konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ebeveyn-i Resûl'ün dinî durumunun ne olduğuna bakmayarak, bu tartışmaların şu noktalarda odaklandığı söylenebilir: *el-Fıkḥu'l-Ekber*'in Ebû Hanîfe'ye âdiyeti; mezkûr sözün onun tarafından aynen bu şekilde söylenip söylenmediği; bu ifadeye bir yazım veya istinsah hatasının bulunup bulunmadığı ve mevcut şekliyle söylenildiğinde bu cümlenin nasıl anlaşılması gerektiği. Âlimlerimiz bütün bu ihtimalleri ayrı ayrı değerlendirmiş, söz konusu şıklardan her ihtimali tercih edenler olmuştur. Yapılan son araştırmalara göre *Fıkḥ-ı ekber*'in İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'ye ait olduğu kesin görünmekle birlikte, eserin en eski nüshalarına ulaşarak yeni bir tahkikli neşrinin yapılması elzemdir. Ancak bu şekilde eserin sağlam bir nüshasına sahip olunabilir ve Ebû Hanîfe'nin Ebeveyn-i Resûl'le ilgili ne söyleyip söylemediği net olarak anlaşılabilir. Ayrıca hangi sebepten kaynaklanırsa kaynaklansın, Ebû Hanîfe'nin Ebeveyn-i Resûl ile ilgili sözünün farklı nüshalarda değişik şekillerde kayıtlı olduğunun ortaya çıkmış olması bir yana, değişik şârihlerin şerhlerinde hatta Ali el-Kârî'nin

Fıkıh-ı Ekber Şerhi'nin yazma ve matbû nüshalarında dahi farklılıklar bulunmaktadır. Ebû Hanîfe'nin bu sözünde bir yazım veya müstensih hatası ya da bir müstensih tasarrufu olabileceği veyahut söz konusu ibarenin sonradan metne dâhil edilebileceği ihtimalleri de gözden uzak tutulmamalıdır.

Bu çerçevede yapılan son araştırmalar, eserin Ebû Hanîfe'ye ait olduğunu ortaya koymuştur. Böyle olmakla birlikte yazma *Fıkıh-ı Ekber* nüshalarında Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bu sözün, farklı şekillerde kayıtlı olduğu gerçeği bir tarafa, eserin matbu şerhlerinde dahi farklılıklar olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklardan dolayı konuya ilişkin Ebû Hanîfe'nin her hangi bir şey söylememiş olması -yani ifadenin sonradan esere sokuşturulmuş olması- muhtemel olduğu gibi, herhangi bir açıklamada bulunmuşsa, ne söylediğine dair kesin bir hüküm verilemeyeceği, bu haliyle Ebû Hanîfe'nin sözünün delil olma niteliğini yitirdiği de açıktır. Ebû Hanîfe'nin konuya ilişkin herhangi bir şey söyleyip söylemediği; söylemişse ne dediği ancak eski tarihli yazmalar arasında yapılacak edisyon kritikli bir metnin ortaya konulmasından sonra mümkün olabilecektir.

Öte yandan Ebû Hanîfe'nin Hz. Peygamber'in Ebeveyni hakkındaki olumsuz mezkûr ifadesi aynen olduğu şekliyle kabul edildiğinde bile, her iki tarafın -yani Ebeveyn-i Resûl'ün ehl-i necât olduğu ile ehl-i necât olmadığını savunanların- görüşlerini destekleyecek şekilde anlaşılmaya müsait olduğu da görülmektedir. Bu da sırf Ebû Hanîfe'nin ifadesinin, bu konuda müspet veya menfî bir hüküm vermede yoruma açık olması açısından meseleyi muğlâk bıraktığını kabul etmeyi gerektirmektedir.

Ebû Hanîfe'nin kelâm ve fıkıh konusundaki üstün konumu müsellemlerle birlikte, bu mesele bir içtihat meselesi olarak görüldüğünde ise, konuya ilişkin diğer deliller mevcutken sırf Ebû Hanîfe'nin bu sözünü asıl alarak Ebeveyn-i Resûl'ün dinî konumu hakkında müspet veya menfî herhangi bir hüküm verilemeyeceği de kuşkusuzdur. O halde Hz. Peygamber'in ana-babasının dinî konumu hakkında bir hükme varabilmek için bir çok ihtimali içinde barındıran Ebû Hanîfe'nin mezkur sözünden ziyâde, diğer deliller üzerinde durmak ve onlar üzerinden bir sonuca ulaşmaya çalışmanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKLAR

Adil Bebek- Şerafettin Gölcük, DİA, “*el-Fıkhü'l-ekber*” md., XII, 544-546, İst. 1995.

Abdülahad Nûrî, *Te'dibü'l-mütemerridîn*, Süleymaniye Ktp. Fatih, nr. 5293.

Abdülazîz Buhârî, *Keşfu'l-esrâr* (nşr. Hasan Hilmi Rizevî), Mektebetü's-sanâi', 1307.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İst., 1413/1992.

Ali el-Kârî, *Edilletü'l-mu'takadi Ebî Hanîfe fî Ebeveyi'r-resûl*, Süleymaniye Ktp. Yahya Tevfik, nr. 1736/444.

....., *Şerh 'ale'l-Fıkhü'l-ekber*, II. baskı, İst., 1375/1955.

....., *Şerhu's-Şifâ*, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İst., Rûmî 1291.

Beyâzîzâde, *Usûlü'l-münîfe li'l- İmam Ebî Hanîfe* (nşr. İlyas Çelebi), İst., 1996.

Cengiz Gündoğdu, ‘XVII. Yüzyılda Tekke-Medrese Münasebetleri Açısından Sivâsiler-Kadıızâdeliler Mücadelesi’, *İLAM. Araştırma Dergisi*, III/1, s. 37-72, İst. 1998.

Ebü Dâvûd, *Sünen*, Çağrı Yay., İst., 1413/1992.

Ebü Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, nr. 682/2.

....., *el-Fıkhü'l-ekber*, Medine Melik Abdülaziz Kütüphanesi, Ârif Hikmet Kütüphanesi, *Mecmûatü'r-resâil*, nr. 172.

Ebü'l-Müntehâ, *Şerhu'l-Fıkhü'l-ekber*, Mektebetü Melik Abdülaziz, el-Medinetü'l-münevvere, Mecmûatü Mektebeti Ârif Hikmet, nr. 363.

....., *Şerhu'l-Fıkhü'l-ekber*, s. 30, İst., ts.

H. Bekir Karlığa, DİA. “*Gazzalî*” md., XII, 518-524, İst. 1996.

Halil İbrahim Kutluay, *İmâm Aliyyu'l-Kârî ve eserubû fî 'ilmi'l-hadîs*, Beyrut, 1408/1987.

Hatip Kasımoğlu, *Enbâu'l-Istifâ fî Hakkı Âbâi'l-Mustafâ*, Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, nr. 405.

İbnü'l-Cezerî, *er-Risâletü'l-beyâniyye*, Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 603.

İbn Kesîr, *Tefsir*, I, 162, Beyrut, 1982.

İlyas Çelebi, İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin İtikadî Görüşleri, İFAV, İst. 1996.

Kâtip Çelebi, *Mîzânu'l-hak fî ihtiyâri'l-ehakk* (sad. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, *İslâm'da Tenkîr ve Tartışma Usulü*), Marifet Yay., İst. 1990.

Kemâl Paşazâde, *Fî Hakkı Ebevey'in-Nebî* (nşr. Ahmed Cevdet, *Resâil-i İbn Kemâl* içinde), İst. h. 1316.

Kurtubî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 92, Beyrut, 1965.

Muhammed b. Bahâuddin, *el-Kavlü'l-fasl*, Hakikat Kitabevi, İst., 1990.

Metin Yurdagür, *İslâm Düşüncesinde Fetret Kavramı*, II.baskı, İst., 1998.

....., DİA, "Fetret" md., XII, 475-480, İst. 1995.

Mustafa Akçay, *Ebeveyn-i Resûl Risâleleri*, Yeni Akademi Yay., İzmir, Mayıs/2005.

Mustafa Öz, *İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri*, İFAV, İst. 1992.

Murtazâ ez-Zebîdî, *el-İntisâr fî Vâlideyi'l-Muhtâr (İkdü'l-Cevberi's-semân adlı Mecmûatu'r-resâil içinde)*, ts.

Müslim, *es-Sahih*, Çağrı Yay., İst., 1413/1992.

Salahaddin el-Müneccid, *Mu'cemu mâ üllife 'an Resûlillah*, Kâhire, ts.

Seyyid Mahmûd, *Birru Vâlideyi Hayri'l-verâ*, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa, nr. 626.

Suyûtî, *et-Ta'zîm ve'l-minne*, Haydarabad, 1381/1961.

....., *Neşri'l-alemeyni'l-münîfeyn*, Haydarabad, 1381/1961.

....., *Mesâlikü'l-Hüneyfâ fî Vâlideyi'l-Mustafâ*, Haydarabad, 1381/1961.

....., *el-Makâmâtü's-Sündüsüyye*, s. 13, Haydarabad, 1381/1961.

Saçaklızâde el-Marâşî, *es-Sürûr ve'l-ferah*, Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, nr. 726/2.

....., *Risâle fî Hakkı Vâlideyi'n-Nebî*, s. 10, Dersaâdet, İst. 1306.

Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât fî'l-meżâhibi'l-muhtârât* (nşr. İbrâhim el-Ensârî), Dârü'l-müfid, Beyrut, 1414/1993.

....., *Tashîbu'l-i 'tikâd* (nşr. Hüseyin Dergâhî), Beyrut, 1414/1993.

Şerafettin Gölcük- Adil Bebek, DİA, "*el-Fıkhu'l-ekber*" md., XII, 544-546.

Tabressî, *Mecme'u'l-beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, VII, 357-358, Beyrut, 1415/1995.

Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, XV, 336, Kum, 1393/1973.

Vecdi Ahmed, *Ravzatu's-safâ fî Vâlideyi'l-Mustafâ*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 115.

Zâhid el-Kevserî, *el-Âlim ve'l-müteallim* (Mukaddime), nşr. Mustafa Öz, İst., 1996.